

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ

Պատասխան մը Երևանին և Վենետիկին

Տպ. «Հաղպան» Պէյրոս, 1927, 8° էջ 32, Գիմ 20 Սեր:

Պրն. Ա. Պ. Քարաշահանի գրած այդ նոր տեսակը Ս. Քարաշահի Հօր ներկայացնելով, խնդրեցիք որ քարենանի իր կարծիքը յայտնել ասոր մասին: Ն. Ասեն. Մրապետիկը սիրայօժար զոնացում տուաւ մեր խնդրանքին՝ հետեւեալ հետաքրքրական դիտողութիւններով:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Պ. Քարաշահանի վերջերս հրատարակած «Ուղղապարհան Հարցը» անուն գրքոյկը աչքէ անցընելով՝ բաւական հմտութեամբ և խղճմտութեամբ գրուած գտայ զայն: Ուսումնասիրուած նիւթին կարեւորութիւնը և ուսումնասիրողին շրջանայեաց տեսութիւնները գրաւական մըն են գործին գնահատման համար:

Պ. Քարաշահան ի. Հայաստանի Յանձնաժողովին առաջարկները մի առ մի քննելով՝ անոնցմէ մէկ քանին ընդունելի կը նկատէ, իսկ միւսները կը հերքէ՝ իր անընդունելի. իր հաւանութիւնն ու առաւելութիւնները մէջբերելով աւելի կամ նուազ բանաւոր քրքրումներով: Նոր ուղղապարհան գէտ վենետիկեան Հայրերու յայտնած կարծիքներն ալ հակասական կը գտնէ և հնամայ. և վերջապէս արեւմտահայոց միջամայն գիրքերու [ի. գ. դ. հայն] սխալ արտասանութեան մէջ կը մատնանշէ իրական մտանց մը, եթէ շղարմանուի ան: Միւս կողմանէ սակայն ինքն ալ համարձակած է նոր գրչութեան ձեւերէն բաներ մը կիրարկել իր հաշուոյն, որպէսթէ վերջնական ընդունելութեան հանդիպած ըլլային անոնք:

Նպատակն ընդունելով վերոնշեալ Պ. Քարաշահանի յուշած ուղղապարհան բոլոր հարցերը, լեզուական, տուգարանական, մանկավարժական հայն տեսակետներէ, որոնք շատ հետու կը տանին զմեզ, պիտի բաւականանանք միայն քանի մը դիտողութիւններով: Բայց՝ հարկ կը համարինք անցողակի յիշեցնել մեր բանասէրներուն որ՝ այս խնդրով՝ դրաջուած ատեն ամէն բանէ առաջ միտ գնեն չափորելու հիմն ու նոր հայերէնի սեպնական կարեւորները, որպէսթէ մէկէն գէտի միւսը օտնագործութիւններ տեղի չունենան: Փարզ խօսելով, մեզի համար Դարբարը է ինչ որ է, և ըստ այնմ պէտք է որ պահէ իր աւանդական ուղղապարհութիւնը. իսկ գալով աշխարհարարին՝ ան ինչ քարեփոխումներ կարող է ունենալ առանց իր անդրանիկ եղբոր ժառանգութեան վրայ բռնանալու:

Անցնելէ մեր դիտողութիւններուն.

Պ. Քարաշահան աշխարհարար բայերու և դերբայերու կրաւորակերպ ուն կը գրէ առանց օրինակէն սկսած են ընել օմանք—այսպէս, կը պահէ, կը գրէ, կը նստին, չափեալիք, գրելու է, գրել, ցրած, փաստելիք, հայն:

Այո՛, աշխարհարար գրողներուն իրաւունքը

կրնայ ըլլալ գրչութեան այդ կերպը. որը սակայն անպատեհութիւն մը յառաջ կը բերէ երբ բառին վերջատարը ըլլայ. վանդի, երկու Ներքով քով հարկ կ'ըլլայ գրել, զոր օրինակ. համբաւի, գրաւած, կը յայտարար, հայն: Չենք կարծեր որ սիրուն և նպատակաւոր մար ըլլայ այդ անտօր գրչութիւնը: Ըստ մեզ, նախընտրելի է, թէ՛ երկրորդ և թէ՛ առաջին պարագաներուն համար վի կիրարկու մը, որ գործածական եղած է շատեց աշխարհարարին բարեփոխելու ուղղապարհան պահանջքը զնոյններուն գրչին տակ: Յանձնաժողովին շոր անդամներն ալ համաձայն կ'երևին այս մասին, և լա՛ւ է որ շխանգարուի այդ համարաշխութիւնը: Այս աղատութիւնը սակայն հոս կը սահմանափակուի, և գրարարին յատուկ զոյակն կամ ամական բառերը, ինչպէս են լինում (չէնք), հասում, Աստուած, Տուր, Տուած, Տուալ, հայն, հարկ է որ մեան անփոփոխ իրենց հին գրչութեամբը:

Պ. Քարաշահան ու վերջապէս բառերուն եզակի հոլովներէն կը շնչէ նաև ո գիրք—Ուրիշներ ալ կ'ընեն նոյնը — Լեզու տեղ գրելով՝ լեզու, ըստ այնմ և լեզուագէտ, փոխանակ՝ լեզուագէտի, հայն: Դիտել կուտանք որ ու վերջապէս բառերը ամէն տեղ չեն կրնար այդպէս սրբուիլ և գրուիլ, աշխարհարար բառերու կարգն անցած ըլլալով հանդիւր. զոր օրինակ, եթէ հոլովներ Տիրացու, Հարանցու, Ժողովածու և նման բառեր, պիտի չկրնանք գրել ու կարգով՝ Տիրացւին, Հարանցւին, Ժողովածւոյ. վանդի Ժողովորդը կ'արտասանէ Տիրացուին, Հարանցուին, Ժողովածուոյ, հայն: Արդէն աշխարհարարը շատ հակառակ չէ կորսնցնելու բառավերջի ձայնաւորը, ինչպէս յայտնի կ'երևի Հոգիի, Այգիին հոլովման ձեւերով: Կ'ըսենք թէ Պ. Քարաշահան ընդունած է միայն ուղի լեզու գրել, բայց, երբ կարգը կուգայ բառին յոգնակին գործածելու, փոխանակ ըսելու «լեզուներու», գրարարէն փոխ կ'առնէ «լեզուացը», իր ուղած գրչութեանը հպատակելով զայն անխտարար — Բայց տե՛ղ է, եթէ այդ «լեզու» և անոր նրմանները սահմանուած են իրենց յոգնակի հոլովներուն մէջ ամբողջ ներկայանալու — լեզուներէ, լեզուներով, հայն—կ'արժէ՛ անոնց եզակի հոլովներուն մէջէն փրցնել մաս մը, մանաւանդ լեզուն . . . : Ասով հարկ կ'ըլլայ կանոն մը չի-

նեկ և աւանդել տղոց. « Իրենց եղակի հոլովեալութեան մէջ գիր կործանեցող բառերը ամբողջ կը գրուին իրենց յոգնակի հոլովութեան մէջ »:

Պահ մըն ալ խօսինք Յ գրիւր մասին, որուն ներկայութիւնը բառակիրներն՝ բառամէջներն՝ բառավերջներն՝ երբեակ գայթակղութիւնն մը պարծաւնոր ուղղագրութեան հարցին առթիւ:

Ա.— Աղբրնատառ Յ գրիւր իր քիչ մը աւելի հազագային հնչիւնովը հփ մօտենալուն պատճառաւ՝ խոցառ վտարուեցաւ Արեգեան բարբառիկ ուղղագրութիւնէն: Այդ մասին խօսք բնել չարժիւր իսկ նոյնին յայտաւումը ինչ ինչ աշխարհաբար բառերու առջեւն ինչպէս են ետեւ, առաջ, հայլն, արդէն իսկ կատարուած իրողութիւնն մըն է: Պ. Բարտաշեանի համար սակայն՝ տառագարծուած երբայական յատուկ անուններու ոմանց Յ-ով և ոմանց առանց Յ-ի գրուելը կտակածելի երեւոյթ մը կ'ընծայէ և կարծիք կուտայ իրեն՝ թէ նախկին հետեւողական չեն եղած:

Երեսներ ըսել որ այդ հակառակութիւնը առերեւոյթ է ըստ ինքեան, վրանդի Մարտիկեան կամ զատական տառագարծութիւնէն շատ առաջ շայ քրիստոնեաներու գիտցած այդ երբայական յատուկ անունները և քանի մը յոյն բառերը ո՛չ թէ տառագարծութեան, այլ ակամային օրէնքով միայն մօտ գտած էին արդէն: Այսպէս են Եկեղեցի, Մատուռն, Սաղմոս, Փիլիսոփայ հայացուած բառերը, և Բարսեղ (Բարսիլ) անունը, աշխարհ են նաև, Դաւիթ (= Դաւիթ) և Երուսաղէմ, Երեմիա, Բանաղ, Բեթղեմ, Անարոն, Խանակ, անունները: Իսկ ինչ անուն կամ բառ որ Աստուածաշունչի թարգմանութեան շընորհիւ պիտի ընդհանրանար, տառագարծութեան կանոնին համաձայն գրուեցան անոնք: Այս է մեր կարծիքը, եթէ չենք սխալու: և զփաւար է մեզի համար աւելի բան մը ընդերը-մարել տան և վեց զարբերու հեռաւորութիւնէն նայելու հարկին ներքեւ:

Բ.— Պ. Բարտաշեան Ը ի նման անխօսափելի հնչիւն մը համարելով Յ գրիւր ալ, կը հետեցնէ՝ թէ ինչպէս առաջինը թաղածայններուն միջև իր ծայրը կուտայ բայց չի՝ գրուիր, երկրորդն ալ նոյն գիրը կը կատարէ ծայրաւորներուն միջև, ուստի և պէտք չէ որ գրուի: Այս համեմատութիւնը հիշող չէ. նախ որ Ը-ը կարեւոր տեղ մը կը զբաւէ տաղաչափական գրչութեան մէջ, լեզուն վանկի մը վերածելու համար բառի մը նայ տառով սղուած մասը, զոր օրինակ Բնութիւն = Բնութիւն. Տղայ = Տրղայ. Մնացործ = Մընացործ. Գրել = Գրիւր. հայլն. — թողունք Տղայագարծի պարագաները դանդեղած կը գտնենք մեր հին գրչագիրներուն մէջ առհասարակ — և և յետոյ՝ գրուած Յ-ն վանկ չի չիներ, այլ միայն իր նախորդ ծայրաւորին երկարացմանը կը ծառայէ ըստ տառագրութեան: Ներքեւ մեզ հոս փակագիր մը բանալ՝ ակնարկելու համար մեր գրողներուն, որոնց հայերենագիտութիւնը կրնայ կասկածի տակ գրուիլ, վանդի, զոր օրինակ, Կախընծայ, Հատընտիր, Խոշընգոտ գրելու տեղ կը գրեն՝ Կախընծայ, Հատնտիր, Խոշընգոտ, Խորհելով

թերեւ որ բառը հիշող կ'արտասանուի առանց ը ի այն Հարկ կա՛յ բառու որ այս գիշը ուղղագրութիւնը քիչ ու շատ խնամաւթիւն ունի այն առաջարկին հետ որ օրինակն Յ-ի յայտաւումը կը պահանջէ ո՛ր ծայրաւոր գիրերուն միջև ալ գրաւորուի ան:

Գ.— Բառավերջի Յ գրիւր կրնայ համը նկատուիլ մեր այժմու արտասանութեամբ. բայց կարծուածին չափ թարմաւար գիր մը չէ՝ ան հին լեզուին մէջ: Յայտնի բացառութիւններ են անշուշտ, հայլ, խոյլ, բայ, և այլն միափակերը, որոնց Յ-ն կ'արտաբերուի, ինչպէս գիտենք. սակայն, աշխարհաբար գրչութեամբ միւս կարգի ալ կամ ոչ վերջաւորող բառերուն ծայրի Յ գրիւր թէ իսկ ուղեւոր յայտաւել, զէթ միւս հոլովներուն մէջ (եղակի) պէտք է պահել զայն. յոգնակին գտած ըլլալով արդէն իր կանոնաւոր ուղղութիւնը: Անք կարծես որ հնար ըլլած նաև զոր օրինակ, այդ բառերուն բարդ ու անանց կապի մէջէն վտարել Յ գրիւր կամ անոր ծայրը՝ որ արմատական տառի մը հանգամանքը կը պահէ իրապէս և իրաւապէս: Առնենք Փանստիլ բառը գրելով զայն առանց Յ ի հոլովելով Փահնաւի, Փահնաւեն, և այլն. յետոյ բարդները և անանցները, Փահնաւապետ, Փահնաւաթիւ, Փահնաւական և կարգանք. . . . Այս զոյգ մը անհրաժեշտ երկու ծայրաւորներուն միջև չգրուած Յ-ին ծայրը կարելի՞ է հնչեցնել, ուր՝ եթէ ծայրի մը պէտք ըլլար տեղ տալ՝ աւելի ի գրիւր պիտի ըլլար ան, ինչպէս տեսանք վերը յիշուած Բանաղ, Անարոն, Խանակ յատուկ անուններուն մէջ: Դարձեալ «զոյ» բառը գրելով առանց յի (հոլովմամբ՝ զոյի, զոյիւ), իր անանց ձեւեր ալ գրելին՝ գո-ական, գո-ացութիւն, գո-աւոր, ինչպէս պիտի կարգայինք զոյական, զոյացութիւն, զոյաւոր, երբ Յ զոյութիւնը կ'ուրացուի միւս կողմէն: Ըստ այսմ անտարադիպալ ըլլայ Պ. Բարտաշեանի թիկնադրանքը, թէ՛ երկու ծայրաւորներուն միջև կա՛յ ու կր մնայ չի գրուած Յ ծայրը:

Դիտել կուտանք որ, նախնիք ան ոմ ծայրաւորները քով քովի գրելէ չեն խրաչիւր, եթէ տառագարծուած յատուկ անուններուն մէջ գտնուին, ինչպէս, Կախոն, Կաղապղ, Բոտ, և անոնց նրմանները, և չէին կարգար անշուշտ Կախոն, Կաղապղ, Բոտո, և այլն: Մտադիր կ'ընենք այս տողերուն հետեւողները թէ՛ գրչութեան աշխարհական իսկ կ'օգնէ մեզի հակնալու և հասկցրելու միանգամայն որ մեր թարգմանիչները երկու ծայրաւորներուն միջև Յ-ի խրաչալակը չեն միշտ լիւ, ինչ ծայրաւորներուն անխառն գրչութեամբ, կը տեսնենք որ նախնիք կ'ըզուշտան Յ-ի յաւելուածն ընենք՝ նոյնութեամբ պահելով միշտ լիւ, ինչ ծայրաւորներուն անխառն գրչութեամբ, և կը գրեն Դարբիւլ, Ռարիւլ, Ագարիւլ, Անանիւլ, և այլն. բայց երբ կարգը կուգայ ան, ան, ան, ծայրաւորներուն՝ արտասանութեան որոշ կանոնի մը համաձայն Յ գրիւր ու ծայրը կ'աւելուան անոնց մէջ, գրելով միշտ խրաչալէ, խրացրենն առանց մէջ, գրելով միշտ խրաչալէ, խրացրենն առանց մէջ, գրելով միշտ խրաչալէ, և այլն: Միեւնի, Միքայիլ, Միքայիլի, Աղանիլ, և այլն: Մեկ-

նեկու համար ուղղագրութեան այս տարբեր երևոյթները փարաների կանոնելու թէ մեր լեզուին յատուկ բառերուն ուղղագրական ձևէն հառաքնորդութիւն նախնիք. և որովհետեւ կը գրեն էտի, էտիթիւն, միլարան, միլոթիւն, առանց Յ-ի կը տառագարծեն նաև և կը գրեն, Թէտարան, Յէտ, հայլն: Ասանց կարգին կրնանք դնել նաև ի մարգարէէ հոլովական ձևին հետ՝ Բերտարէէ յատուկ անուներ, հայլն: Իսկ ինչ որ կը վերաբերի երկրորդ ձևին, ուր Յ-ն անպատճառ մուտ կը դործէ, դարձեալ լեզուին բնիկ գրչութեան պատանջքն է ան, ինչպէս կը տեսնենք բոլոր ան, տի, տի գոյգ ձայնաւորներու միջև, ըլլայ ինչ ինչ բառերու հոլովման՝ ըլլայ բայերու (ամ լրծորդութեամբ) խմբարժման մէջ: Կը յիշեցնենք նաև մեր ալիք մասնիկը: Այս ամէնով պիտի կրնանք պնդել թէ մեր նախնիք Յ-ի գործածութեամբ չէին զեղծաներ յուպէտ յուկամ, ինչպէս կը կարծուի, և չենք կրնար աշխարհարարին տալ իրաւունք մը՝ եղծելու այդ հիմնական գրչութեան տարաբայ, որ զերծ է մանաւանդ hiatus է (յորանջ):

Գրախօսական յօդուածի մը համար բաւական կը համարինք այս դիտողութիւնները, որոնք արդարեւ շատ բան մը չեն պակսեցներ Պ. Քարտաշեանի գրքոյկին իրական արժէքէն. և կը յանձնարարենք անոր ընթերցումը մեր բանասերներուն, վասնոր խզճամիտ աշխատանք մըն է ան իր թերի կողմերով հանդերձ: Միայն թէ, պիտի ուզէինք որ Պ. Քարտաշեան սկզբնաւորութիւն, Ուլ-ի, Ո ի և ասոնց նման ուրիշ մանր մուշրտաւորութիւններու շատ կարեւորութիւն չի տար, ուղղագրական հարցը չզօւարացնելու համար:

Շ Ն Ո Ր Շ Ա Կ Ա Լ Ի Ք

✽ Զափայի Հայ Ազգային վարչութիւնը գնահատելով ՍԻՈՆը, հինգ անգլիական ոսկի զրկած է իբրեւ նուէր, ձեռամբ Տիար Հայրապետ Յակոբեանի:

✽ Կալկաթանակ ծանօթ զրազէտ և զբարարատէր Տիար Մեսրոփը Յ. Ալթեանց, Նոր-Ջուղայեցի, ՍԻՈՆի նուէր զրկած է իր Հայերէն և Անգլերէն զործերէն մէյ մէկ օրինակ:

ՍԻՈՆ իր խորին շնորհակալութիւնները կը յայտնէ Զափայէն և Կալկաթայէն արտայայտուած համակրանքի այս գեղեցիկ ապացոյցներուն համար:



ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՄՈՎՍԷՍ ԿԱՂԱՆԿԱՅՏՈՒԱՅԻ

Է. ԳԱՐ

ԳԻՐԲԸ.—Անիկա կը տարբերի հայկական զարդին մէջ փորձուած պատմութիւններէն: Ե. դարու պատմագիրները ամբողջական նիւթեր ունին: Գիտեն անոնց բաժանումները: Կը սկսեն զէշ աղէկ ժամանակագրութիւն մը: Այդպէս չէ Մովսէս Կաղանկատեացիին զիրքը: Անիկա տեսակ մը սոմար է ուր իրարմէ անկախ դէպքեր կամ շատ շատ իրարու հետ հետաւոր կապով մը միացած եղելութիւններ կը պատմուին, առանց ժամանակագրութեան:

Այդպէս առաջին զիրքը որ կը բաղկանայ երեսուն զլուխներէ, տեսակ մը ազգարանութիւն է ուր խորհեացիին նմանութեամբ հեղինակը կ'աշխատի Աղուաններու ծագումը, անոնց իշխաններուն ծննդաբանութիւնը, բանի մը հերոսներու պատմութիւնը զիրի կապի: Այն զիրքին մէջ յիշատակաբան կը նկատուին մասնաճառութեան վրայ սրուած սեղեկութիւնները ու մասնաւորաբար ԻՋ. զլուխը որ կը խօսի վիշակաւ Աղուանից արքայէն սրուած կանոնական ստեղծանարութեան մը վրայ: Առաջին զիրքը կը լեցնեն մանաւանդ նշխարներու գիտի բազմաթիւ դրուագներ:

Բ.ը կը բաղկանայ 52 զլուխներէ: Ինչպէս ըսինք, շարայարուած դէպքերու ամբողջութիւն մը չի սարտանց մէջ հեղինակը: Ամէն մէկ զլուխ ինքնիք մէջ ամբողջ մըն է, նախորդէն անկախ, հետեւորդին չը կապուելով: Բայց այսպէս հաւարումներուն մէջ կան զլուխներ ուր պատմական եղելութիւն մը կ'ընդլայնուի ազատութեամբ ու մանրամասնութեամբ: Աղուաններու քաղաքական պայքարները Պարսից և Հոնաց հետ, անոնց թագաւորներուն յարաբերութիւնները, Յոյներու և Հայերու հետ շփումները, եկեղեցական հարցերու համար թղթակցութիւնները կարեւորագոյն մասերը կը կազմեն. շահեկան են դարձեալ Խոսրովի և Ջուանշիրի սպանութիւնները, Հոնեւոր ըրիստոնէութեան դարձը, մանաւանդ Ջուանշիրի վերայ շատ գեղեցիկ ողբ մը:

Գ.ը վերագրելի չէ Մովսէսին:

ՊԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՈՐԴՆԵՆԻ ԿԱՂԱՆԿԱՅԻ.—Մովսէսը թերեւս ծագումով ու դաստիարակութեամբ հայ, բայց պաշտօն կը վարէ Աղուանից կաթողիկոսաբանը: Այնպէս որ իր հայկական մասնաւոր միակ կը շահագրգռէ անուղղակի ձեւով մը: Անիկա վերջին ներկայացուցիչը կարելի է նկատել Ե. դարու մեծ զարդին, որ հիւսիսական ազգերուն կրօնական ու թերեւս ալ մշակութային միութիւնը երազեց ու այդ ուղղութեամբ անձանձիր աշխատեցաւ: Մաշտոցի կենսագրին թուցիկ տեսչեկութիւնը հոն արդէն լայն իմաստով քաղաքականութիւն մըն է: Մեր պետական տկարացումը եւ անկախութեան քարձումը պատճառ եղած են այդ գեղեցիկ երազին բանդումին: Աղուանները տակի